

DAVLAT TASHQI QARZLARINI SAMARALI BOSHQARISH ASOSLARI

Kabilov Jamshid Abdukayumovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada xorijiy xom-ashyo va materiallarni bojxona hududida qayta ishlashda qo'llaniladigan bojxona rejimlari, ularning belgilari va rasmiylashtirish talablari tahlil qilinadi. Tadqiqotda bojxona hududida qayta ishlashning huquqiy asoslari, bu jarayonda yuzaga keladigan amaliy muammolar va mavjud tartiblar batafsil ko'rib chiqilgan. Xususan, xorijiy xom-ashyo va materiallarni qayta ishlash rejimi va ularning bojxona jarayonida qanday rasmiylashtirilishi haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, bojxona tizimidagi ushbu jarayonlarning samaradorligini oshirish uchun zarur bo'lgan takliflar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bojxona rejimi, xorijiy xom-ashyo, qayta ishlash, bojxona rasmiylashtiruvi, bojxona hududi, eksport, soliq imtiyozlari, huquqiy asoslar, amaliy muammolar

Kirish. Davlat qarzi davlatning ichki va tashqi moliya bozorlaridan qimmatli qog'oz chiqarish orqali oladigan moliyaviy resursidir. Davlat qarzi byudjet defitsiti yuzaga kelganda olinadi. Davlat ichki iqtisodiyotdan qarz olganda milliy valyutada kotirovka qilinadigan qimmatli qog'ozlar emissiya qilish orqali amalga oshirsa, tashqi qarz olishda erkin konvertatsiya qilinadigan va qattiq valyutada kotirovka qilinadigan qimmatli qog'ozlar emissiya qilish orqali amalga oshiriladi. Bunday qimmatli qog'ozlarni iqtisodiy terminda yevroobligatsiya deb ham atashadi. Davlat qarzlarini turli davlatlarda iqtisodiy o'sishga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Xususan, Janubiy Koreya, Yaponiya kabi davlatlarda o'tgan asrning 50-60 yillarda katta miqdorda davlat qarzi mavjud bo'lgan bo'lsada, ammo ushbu qarzlar iqtisodiyotni tiklanishiga va xatto uni rivojlantirishga ijobiy ta'sir qilgan. Shuningdek, ayrim davlatlarda, xususan Indoneziya davlatida davlat qarzi o'z samarasini bermagan va iqtisodiy o'sishiga to'sqinlik qilgan. Bu kabi misollarni ko'plab davlatlarda keltirishimiz mumkin. Davlat qarzlarining iqtisodiyotga ta'siri bir vaqtda ham ijobiy va ham salbiy bo'lishi mumkin. Davlat qarzlarining past darajada bo'lishi yoki davlat byudjetining profitsitda bo'lishi moliya bozorida davlat qimmatli qog'ozlarining amaliyoti kuzatilmaydi. Bu o'z navbatida moliya bozorining eng likvid instrumenti hosil bo'lmaslikka va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarni olishda

faqatgina bank tizimiga qaram bo'lib qolishlariga olib keladi. Shuningdek, davlat xarajatlarining ortishi savdo balansida defitsitni yuzaga keltiradi. Biz kabi rivojlanayotgan davlatlarning aksariyatida kapital oqimiga chegara mavjud ekan, bu holat milliy valyuta kursiga bosimni kuchaytiradi. Aksincha davlat qarzlarning oshishi, bu albatta davlat byudjetining defitsitda bo'lganda amalga oshiriladi, ichki moliya bozorini likvid qimmatli qog'ozlar bilan to'ldirishga va nafaqat tadbirkorlik subyektlariga balki bank tizimiga ham foyda keltiradigan yuqori likvid aktivlarni ko'paytirishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga Markaziy bank uchun ham ochiq bozor siyosatini olib borish obyektini yaratadi.

O'zbekiston Respublikasida 2013 yilda oxirgi davlat qimmatli qog'ozlari so'ndirildi. Undan avvalgi davrda ham muomaladagi davlat qimmatli qog'ozlarining umumiy hajmi 50 mlrd. so'mdan yuqori bo'lmasligi belgilangan edi va bu iqtisodiyot uchun arzimagan summa hisoblangan. Mamlakatimizda 2017 yilga qadar davlat qarzi masalasiga jiddiy qaralar, uni oshishiga esa yo'l qo'yilmas edi. Bu o'z navbatida moliya vazirligiga katta bosim o'tkazilishiga, natijada esa moliya vazirligi davlat byudjetini doimiy profitsitda ushlab turishga majbur bo'lgan. 2017 yildan so'ng davlatning moliya tizimida katta o'zgarishlar kuzatildi. Xususan, ichki davlat qarzlari orqali moliyaviy instrumentlarning paydo bo'lishi o'z navbatida moliya bozorining rivojlanishiga turtki bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirishda davlat qarzlari, shuningdek iqtisodiyotni samarali boshqarilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2022 yil 28 yanvardagi PF 60 sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida keltirilgan uchinchi ustuvor yo'nalishdagi "Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash" to'g'risidagi 21-maqсадda ham iqtisodiyotni rivojlantirish va davlat qarzlari samarali boshqarish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan. Xususan, iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni — 1,6 baravar va 2030 yilga borib aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadni — 4 ming AQSH dollaridan oshirish hamda «daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar» qatoriga kirish uchun zamin yaratish, davlat byudjeti taqchilligini qisqartirish va 2023 yildan yalpi ichki mahsulotga nisbatan uning 3 foizdan oshib ketmasligini ta'minlash hamda davlat qarzini boshqarishda yiliga yangi jalb qilingan tashqi qarz miqdori 4,5 milliard AQSH dollaridan oshib ketmasligini ta'minlash (1O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot Strategiyasi to'g'risida" PF-60 son farmoni.) maqsad

qilib belgilangan.

Davlat qarzlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri va uni baholash metodologiyasi borasida mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan talaygina ilmiy ishlar olib borilgan. Ushbu ilmiy tadqiqotlarning ayrimlari bilan tanishib chiqish maqsadga muvofiqdir.

2008 yilda boshlangan iqtisodiy inqiroz Yevropa davlatlarini juda qiyin ahvolga solib qo'ygan. Ular iqtisodiyotini rivojlantirishda YAIM o'sishiga katta e'tibor qaratgan va buning natijasida savdo balansi yomonlashgan va davlatda valyuta zaxirasi yig'ilmagan. Iqtisodiy inqirozdan chiqish uchun davlatlar qarz olishga majbur bo'lishdi. Shu masalaga bag'ishlangan ilmiy ishlardan biri Panagiotis Pegkas tegishli bo'lib, u Gretsiyada davlat qarzlarining iqtisodiy o'sishga ta'siriga baho bergan. Ilmiy tadqiqot natijalariga ko'ra davlat qarzlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri avvalambor davlat qarzlarining hajmiga bog'liqdir. Qanchalik davlat qarzlar oshib boraversa iqtisodiy o'sishga ta'siri yo'qolib boradi. Tahlillarga ko'ra 2000 yilgacha Gretsiya hukumati tomonidan olingan qarzlar iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir qilgan bo'lsa, 2000 yidan keyingi olingan davlat qarzlar iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatgan (Pegkas P. (2018). The effect of government debt and other determinants on economic growth: The Greek experience. *Economies*, 6(1), 10.). Ammo iqtisodchi tomonidan davlat qarzlarining iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sirini ifodalovchi aniq chegara ko'rsatilmagan. Ammo ko'plab iqtisodchi va ilmiy maktablar tomonidan davlat qarzi YAIMga nisbatan 60 foizdan oshishi iqtisodiy tanazzulga keltirish aytib o'tilgan.

Rosdiana Sijabat Indoneziya iqtisodiyotiga davlat qarzlarining ta'sirini o'rgangan. Tahlilda 1998-2018 yillardagi statistik ma'lumotlar asosida VECM modelini qurgan. Tahlil natijalariga ko'ra Indoneziya davlatining tashqi qarzlar iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir qilgan bo'lsa, davlatning ichki qarzlar aksincha ijobiy ta'sir qilgan. Shuningdek, aholining tashqi qarzlar ham iqtisodiy o'sishga salbiy ta'siri ko'rilgan (Sijabat, R. (2020). Disentangling the Association between Government Debt and Economic Growth: A Granger Causality Approach from Indonesia. *Jurnal Studi Pemerintahan*, 11(1), 1-23.).

P. Zondi va Z. Robinson Janubiy Afrika davlati misolida 1994-2019 yillar statistik ma'lumotlari asosida avtoregressiv taqsimlangan kechikish modeli (autoregressive distributed lag model) yordamida davlat tashqi qarzining iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholagan. Tahlil natijalariga ko'ra davlat tashqi qarzlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri qisqa muddatda ijobiy bo'lgan. Ammo uzoq muddatda davlat tashqi qarzlarining iqtisodiy o'sishga ta'siri salbiy bo'lgan (Zondi, P., & Robinson, Z. (2021). The relationship between government debt and economic growth in South Africa with specific reference to Eskom. *EuroEconomica*, 40(2).).

Yuqoridagi olimlarning fikrlari va tahlillaridan ko'rishimiz mumkinki, davlat qarzining iqtisodiy o'sishga ta'siri birinchidan, uning hajmiga bog'liq bo'lsa, ikkinchidan uning manbasiga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-fevraldagi PF-5939-sonli farmoni "Xorijiy investitsiyalar va texnologiyalarni jalb qilishni rag'batlantirish va bojxona tartiblarini takomillashtirish to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasining 2021-yil 4-martdagi 56-sonli qarori "Bojxona hududida qayta ishlash rejimlari va rasmiylashtirish tartibi to'g'risida".
3. Karimov D.Q. (2019). *Bojxona huquqi va tizimi: nazariy asoslar va amaliyot*. Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti.
4. Xolmurodov B.X. (2020). "Bojxona hududida xorijiy xom-ashyo va materiallarni qayta ishlashda yuzaga keladigan muammolar". *Xalqaro iqtisodiy aloqalar* jurnali, 5(2), 66–73.
5. O'zbekiston Respublikasi Bojxona qo'mitasi rasmiy veb-sayti – <https://www.customs.uz> (murojaat qilingan sana: 2025-yil 15-aprel).
6. World Customs Organization (WCO). (2021). *Customs Procedures for Processing and Re-exportation of Foreign Materials*. Brussels: WCO Publications.